

УДК 267(477.63) «1917»

Є. О. Сніда

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**РЕФЛЕКСІЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО
ДУХОВЕНСТВА НА ЛЮТНЕВУ РЕВОЛЮЦІЮ 1917 р.
ТА ПОЛІТИКУ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ**

Проаналізовано реакцію катеринославського православного духовенства на події лютневої революції 1917 р. та політику Тимчасового уряду.

Ключові слова: рефлексія, революція, духовенство, політика, уряд.

Е. О. Сніда

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

**РЕФЛЕКСИЯ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОГО ПРАВОСЛАВНОГО
ДУХОВЕНСТВА НА ФЕВРАЛЬСКУЮ РЕВОЛЮЦИЮ 1917 г.
И ПОЛИТИКУ ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА**

Проанализирована реакция катеринославского православного духовенства на события февральской революции 1917 г. и политику Временного правительства.

Ключевые слова: рефлексия, революция, духовенство, политика, правительство.

Ye. O. Snida

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

**THE REFLECTION OF KATERINOSLAV ORTHODOX CLERGY
TO THE FEBRUARY REVOLUTION OF 1917
AND THE POLITICS OF THE PROVISIONAL GOVERNMENT**

This article is devoted to the problems of the Orthodox clergy of Katerinoslav response to the February revolution 1917 and provisional government policy. The official position of the higher clergy of diocese to relatively a new government in Russia is trace in article. From the beginning of March 1917 the clergy began to actively discuss the revolution and form their own relationship to it. Church tried to radically dissociate themselves from the old regime and to show their allegiance and support for the interim government. In this way she expected some support from the government.

The reaction of the clergy on these events can be traced through a resolution meeting of Clergy and Laity. As clergy and laity declared full support for the new government. Laity for forming their own attitude to the revolution relied on the behavior of the clergy, as they themselves had dealt

with the situation. Thus the position of Bishop Diocese was decisive in the vast extent to the whole of the clergy, and it is often not ignorant of political events.

We can assume that expressing willingness to cooperate with the new government, the church was preparing itself for its own field of activity. This is not surprising, since this position was determined by the clergy need to adapt to the new political realities, and most importantly – survive in a difficult time for the church to exist.

Key words: reflection, revolution, clergy, politics, government.

Російська православна церква (РПЦ) до початку 1917 р. була частиною державного механізму Російської імперії. Становище її ускладнювалося внутрішньосистемною кризою, обумовленою відсутністю патріаршого інституту та надмірним контролем і втручанням царської влади у релігійні справи. Лютнева революція 1917 р. створила сприятливі умови для визначення шляхів подальшого розвитку церкви. Духовенству довелося в досить складних умовах відстоювати право на її існування як окремої від держави інституції. Драма полягала в тому, що революція в Росії відбулася без участі РПЦ; навпаки, політичні сили, що претендували на здобуття влади, часто виступали проти останньої, що сприяло підриву її позицій в суспільстві.

Події лютого 1917 р. та повалення царизму відкрили нову сторінку у розвитку церковно-державних відносин. РПЦ, нарешті, отримала можливість позбавитися від державної опіки, що інколи доходила до абсурду. В історії церкви розпочався перспективний період вибудовування відносин з Тимчасовим урядом. Православне духовенство відкрито заявило про шкоду, яку приносила царська влада Росії та церкві, про свою позицію по відношенню до революційних подій. У зв'язку з цим цікавою є реакція катеринославського православного духовенства на лютневу революцію 1917 р. та політику Тимчасового уряду.

На сьогодні окреслена тема практично не досліджена. Такий стан проблематики пояснюється відсутністю спеціальних робіт, присвячених цьому питанню. Водночас окремі аспекти, дотичні до зазначеної тематики, зустрічаються у працях Б. Андрусичина [1], М. Бабкіна [2, 3], П. Слободянюка [8], В. Ульяновського [9], В. Ципіна [10] та ін. Проте їх аналіз засвідчує про необхідність додаткової уваги та проведення спеціального дослідження. Відтак метою даної розвідки є висвітлення та аналіз реакції катеринославського православного духовенства на Лютневу революцію 1917 р. та політику Тимчасового уряду.

Підсумки Лютневої революції служителі церкви на Катеринославщині почали колегіально обговорювати вже через декілька днів після її завершення. Простежується певна амбівалентність у поглядах пересічних священнослужителів та ієрархів церкви щодо зазначених

подій. На формування думки про революційні події рядових священників впливало декілька факторів. По-перше, позиція Св. Синоду, розпорядження якого відповідно до внутрішньої дисципліни підкорялися клірики. 6 березня 1917 р. на засіданні вищого керівного органу РПЦ за результатами слухання акту відречення від престолу Миколи II та великого князя Михайла Олександровича було ухвалено резолюцію про припинення поминання «царствовавшей» династії під час богослужіння та початок поминання за молебнем «*Благоверного Временного Правительства*» [3, с. 23].

Це засвідчувало про офіційну підтримку та вітання духовенством повалення монархії в 1917 р. До того ж практично й досі не досліджена така політична позиція церковних пастирів у доленосний для Росії час. По-друге, революційний настрій, що охопив з перших днів березня усі верстви населення. У той час монархічні гасла та ідеї не віталися й були вкрай непопулярними. По-третє, на погляди єпархіального духовенства, передовсім сільського, впливали відношення місцевого архієрея до зазначених подій та позиція служителів церкви крупних міст губернії – Олександрівська, Бахмута, Верхньодніпровська, Павлограда та інших [2, с. 268].

Унаслідок впливу перерахованих факторів духовенство РПЦ в єпархії займало хитку позицію щодо революційних подій: від прояву щирої радості у зв'язку з поваленням монархії до декларування власної аполітичності. Революційні зміни розцінювалися духовенством Катеринославщини як назріла суспільна потреба заради порятунку Росії. Про характер подібних настроїв служителів культу дають чітке уявлення прийняті на єпархіальних з'їздах кліру та мирян резолюції, грамоти, вітання на адресу Тимчасового уряду, Св. Синоду й Державної думи, а також послання єпархіального архієрея до пастви та служителів церкви.

Уже 5 березня 1917 р. глава Катеринославської єпархії єпископ Агапіт (Вишневський) у своєму зверненні до мирян та пастирів виголосив своє ставлення до нового уряду. У ньому простежувалися неприємні симпатії до Державної думи, на позиції яких владика намагався схилити віруючих. Так, він говорить, що «*с преданностью воле Божией, единомыслием, миром и любовью пусть все соединят свою заботу о неуклонном исполнении установленного Правительством Государственной Думы порядка и дисциплины, памятуя, что это – одно из вернейших и надежнейших средств к устранению общественных бедствий и нестроений, что это необходимое условие взаимного мира и расположения*» [3, с. 63].

Чудово розуміючи силу проповіді, архіпастир закликав духовництво до активного інформування пастви щодо перебігу події у державі, а також поклав на них обов'язок керівництва церковно-парафіяльним

життям парафіян, промовляючи: *«на вас лежить святая и священная обязанность ознакомить народ с настоящими событиями, указав ему путь исполнения распоряжений Правительства Государственной Думы, – необходимость полного подчинения ему, и призвать паству к миру, спокойствию и неотложному труду на благо Отечества»* [3, с. 63]. Подібна трансформація політичних поглядів єпископа виглядає дещо дивною з огляду на те, що він очолював Катеринославський губернський відділ «Союзу руського народу» [4, с. 227]. Можемо лише припустити, що при виголошенні таких послань владика керувався необхідністю заручитися підтримкою та показати лояльність церкви до нової влади.

Прикметно, що така промова пастиря не залишилася без уваги. Відразу після повалення самодержавства та встановлення влади Тимчасового уряду в єпархії відбулися збори духовенства, мирян, представників духовних навчальних закладів та інших категорій суспільства, де обговорювалася політична криза та висловлювалися погляди щодо майбутнього Росії. У цей же час спостерігалася поступова орієнтація духовенства на підтримку нової влади, що проявилось у привітальних телеграмах на адресу останньої. Саме у березні 1917 р. подібних листів та звернень було найбільше.

6 березня 1917 р. особисто були направлені телеграми єпископа Агапіта голові Державної думи М. В. Родзянко та обер-прокурору Св. Синоду князю В. М. Львову. У вітальних телеграмах владика від імені духовенства та всіх катеринославців вітав високопоставлених чиновників з початком нової ери в політичному житті Росії, покладаючи надії на стабілізацію становища в країні. Показовим є і те, що у телеграмах преосвященний Агапіт відверто заявив про готовність РПЦ Катеринославської єпархії співпрацювати з новою владою у *«удвоенной энергией на благо Церкви и дорогой Родины в полном подчинении новому Правительству»* [3, с. 225].

Але чи не є парадоксальною така заява, якщо РПЦ прагнула зволитися з-під гніту самодержавства, щоб потрапити під каблук нової влади? Заявивши про своє вірнопідданство та принісши присягу Тимчасовому уряду, не будучи при цьому звільненою від присяги імператору, РПЦ здійснила клятвoporухення. Така непослідовність у діях показує нам лукавність самої церкви, яка, на нашу думку, не бажала відділятися від державного впливу, а лише декларувала свої наміри, чітко усвідомлюючи для себе переваги від таких відносин. Демонструючи подібні настрої, першоєрархи переслідували власні інтереси та надіялися й очікували від уряду серйозних кроків назустріч. У цей час РПЦ, з одного боку, потребувала державної підтримки, спрямованої на відновлення патріархату, з іншого – не менш важливими були економічні мотиви як необхідний базис для існування.

На початку весни 1917 р. на Катеринославщині спостерігалася бурхлива діяльність з'їздів духовенства та мирян. На цих зборах уся увага приділялася політичній складовій революції, а також взаємодії влади та церкви. Як правило, кожне подібне зібрання завершувалося прийняттям резолюції про вітання керівних осіб держави. Зазначимо, що 21–22 березня відбулися останні крупні за масштабами надзвичайні збори духовенства і мирян єпархії (500 осіб), на яких було ухвалено вітати голову Державної думи М. В. Родзянко, голову Тимчасового уряду Є. Г. Львова та міністра юстиції О. Ф. Керенського у зв'язку з проведенням кардинальних демократичних змін у країні [3, с. 149].

На цьому ж з'їзді було прийнято низку резолюцій декларативного характеру відносно майбутнього устрою Російської держави. Делегати з'їзду погоджувалися з тим, що питання територіального характеру та політичного режиму мають бути віднесені до компетенції Установчих зборів. Проголошувалося, що для Росії може бути обрана будь-яка форма правління, яку волітиме сприйняти народ. Поряд із цим констатовалося, що не може бути *«возврата к старому строю никоим образом»*, оскільки він приносив лише гибель країні та церкві [3, с. 148]. Піднімалося питання щодо полірелігійності у Росії теперішній та майбутній. Незважаючи на прагнення РПЦ посісти провідне місце у суспільстві, вона не відкидала можливості сповідання населенням інших конфесій. Утім, щоб зберегти за православною церквою провідні позиції, у резолюції з'їзду проголошувалася необхідність у майбутньому на законодавчому рівні затвердити положення про її *«першість між рівними»*, а також про те, що голова держави обов'язково мав сповідувати православ'я [7].

Генерал А. І. Денікін зазначав, що з перших днів Лютневої революції сільське та міське духовенство фактично не здійснювало значного впливу на політичні процеси і не брало участі в суспільному житті, а його вплив як соціальної верстви на війська та народ дорівнював нулю [6, с. 9]. Утім важко погодитися з такою точкою зору, оскільки, як бачимо, у цей час спостерігається політизація служителів церкви єпархії й, насамперед, міського кліру, спричинена демократизацією суспільного життя, ліберальною політикою уряду щодо РПЦ, поступовим зменшенням державного контролю за церковними справами.

Як свідчать архівні документи, навесні 1917 р. саме позиція духовенства єпархії, передусім, міського, значною мірою впливала на погляди населення відносно революції, внутрішньополітичного життя країни та нової влади. Натомість сільські служителі культу, які слабо розбиралися в ситуації, нерідко прохали настанов зверху відносно своєї політичної позиції та подальших дій. Прикладом тому є резолюція духовенства міста Катеринослава, корпорації духовно-навчальних

закладів, псаломщиків, дияконів, учителів церковних шкіл, членів духовної консисторії, церковних старост та мирян від 7 березня 1917 р., в якій було ухвалено рішення привітати Тимчасовий уряд [5, арк. 3, 4]. Саме виступи авторитетних міських пастирів на цих зборах щодо політичних процесів у державі були переконливими для громадян під час голосування. Зауважимо, що на цих зборах частка мирян складала половину від загальної кількості присутніх, вони майже у повному складі підтримали дану постанову, орієнтуючись у своїх поглядах на позицію кліру.

Іншим способом демонстрації офіційної позиції духовенства Катеринославщини до лютневих подій були «свята революції», що урочисто проходили в березні 1917 р. майже у кожному куточку губернії. Інколи вони називалися «днями свободи» або «днями пам'яті жертв визвольного руху» [2, с. 323].

Як правило, у цих заходах брала участь значна частина духовенства на чолі з єпархіальним архіпастирем. Нерідко під час відзначення «свят революції» за участю священнослужителів єпархії громадяни складали присягу новій владі. Показовим є те, що духовенство змусило народ присягнути на вірність уряду до того, як закликала паству йому підкоритися. Священики не бажали пояснювати людям зміст політичних змін у країні, а намагалися якомога швидше схилити їх до присяги Тимчасовому уряду.

На наш погляд, таким чином вони прагнули закріпити здобутки революції та надати їм неповоротного характеру. Досить легко духовенство порушило попередню присягу «*на верноподданство*» імператору, особистим прикладом закликаючи на порушення і мирян. Наслідком від таких дій служителів культу було виникнення непорозуміння та розгубленості серед пастви, що засвідчує про монархічні симпатії певної частини православних християн. До речі, більшість населення Росії розцінювала політичну ситуацію в країні як характерну для періоду «*междуцарствія*». Але дії ієрархів церкви свідчили про небажання повертатися до минулого та говорити про монархічне майбутнє. Фактично церква без битви відреклася від царизму. Поряд із цим здійснювалося богослужіння за Тимчасовий уряд.

Демонстративним кроком відмежування РПЦ Катеринославщини від минулої влади стало офіційне визнання репресованих осіб, що боролися за національні права, жертвами режиму та висловлення їм офіційних співчуттів. У зв'язку з цим було прийнято рішення про передачу зібраних коштів для побудови пам'ятника дому Романових на зведення монументу, присвяченого звільненню РПЦ від державного гніту. Єпархіальному комітету доручалося у найкоротший термін розробити план спорудження у м. Катеринослав єпархіального будинку з церквою в ім'я Воскресіння Христового. Цікава деталь: на

1 квітня 1917 р. сума коштів на зведення пам'ятника Романовим, котра зберігалася у Катеринославському міському суспільному банку, становила 76 387 руб. 40 коп. [3, с. 150].

Таким чином, духовенство Катеринославщини, користуючись громадянськими правами, що були запроваджені новою владою навесні 1917 р., взяло активну участь у політичному житті країни, відкрито й офіційно демонструючи свою лояльність до Тимчасового уряду. Така поведінка в основному збігалася із заявленою позицією Св. Синоду. Подібні політичні симпатії не приховувалися єпархіальною владою, а активно демонструвалися на зібраннях духовенства та мирян, які використовувалися церковними пастирями як місце для агітації на підтримку та вірність новій владі. Нерідкими були випадки, коли саме завдяки вказівкам авторитетних служителів церкви їх підлеглі займали провладну або нейтральну позицію, схиляючи до цього й віруюче православне населення. Усі проаналізовані вище факти свідчать про наміри РПЦ Катеринославщини всілякими способами кардинально відмежуватися від царського режиму та заявити про найактивнішу підтримку нового уряду. Подібні кроки не викликають здивування, бо були продиктовані необхідністю православної церкви пристосуватися до нових суспільно-політичних умов.

Бібліографічні посилання

1. *Андрусишин Б. І.* Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР) / Б. І. Андрусишин. – К., 1997.
2. *Бабкин М. А.* Духовенство Русской Православной Церкви и свержение монархии (начало XX века – конец 1917 года) / М. А. Бабкин. – М., 2007.
3. *Бабкин М. А.* Российское духовенство и свержение монархии в 1917 г. (Материалы и архивные документы по истории Русской Православной Церкви) / М. А. Бабкин. – М., 2006.
4. *Бойко О. В.* Постать архієпископа Катеринославського Агапіта на тлі церковно-політичних процесів післяреволюційної доби (1917 – 1924 рр.) / О. В. Бойко, Є. О. Сніда // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2010. – Вип. 8.
5. Вестник Екатеринославского губернского комитета Православной церкви. – Екатеринослав, 1917. – № 1.
6. *Деникин А. И.* Очерки русской смуты : в 5 т. / А. И. Деникин. – М., 2002. – Т. 1: Крушение власти и армии. Февраль–сентябрь. 1917.
7. Повторение курсов для духовенства [б/а] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1917. – № 6197.
8. *Слободянюк П. Я.* Українська церква: історія руїни й відродження / П. Я. Слободянюк. – Х., 2000.
9. *Ульяновський В. І.* Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : в 2 т. / В. І. Ульяновський. – К., 1997. – Т. 2.
10. *Цыпин В., прот.* История Русской церкви. 1917–1997 / прот. В. Цыпин. – М., 1994.

Надійшла до редколегії 30.12.2013